

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-49>

УДК 343.982

Самойлова О.Ф., Зубцова Л.С.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА

Анотація. У статті розглянуті особливості проведення окремих слідчих дій при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підробкою грошових знаків України. Висвітлені типові проблеми, які виникають при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підробкою грошових знаків та цінних паперів, пропонуються можливі шляхи їх вирішення. Наведено такі обставини, що підлягають доведенню по кримінальним провадженням по фальшивомонетництву. Зроблені акценти на тому, що підлягає вилученню з місця огляду події. Однією з важливих слідчих дій при розкритті та розслідуванні цього виду злочину є огляд підроблених грошових знаків (цінних паперів), оскільки самі підробки є речовими доказами по кримінальному провадженню. Підкреслено, що огляд доцільно проводити із залученням фахівця, так як при описі самих грошових знаків (або цінних паперів) необхідне знання специфічних термінів і різних ознак. Також в статті зазначено, що саме підлягає вилученню під час обшуку.

Ключові слова: підроблені грошові знаки, судово-технічні експертизи документів, слідчі дії, огляд місця злочину, слідчий експеримент.

Samoilova Olga, Zybtsova Lyudmyla

Kharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

PECULIARITIES OF CONDUCTING CERTAIN INVESTIGATIVE ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF COUNTERFEITING OF BANKNOTES

Summary. The article considers the peculiarities of conducting certain investigative actions in the investigation of criminal proceedings related to counterfeiting of Ukrainian banknotes. The typical problems that arise in the investigation of criminal proceedings related to counterfeiting of banknotes and securities are suggested, and possible ways to solve them are suggested. The following circumstances are subject to proof in criminal proceedings on counterfeiting. Emphasis is placed on what is to be removed from the scene. One of the important investigative actions in the detection and investigation of this type of crime is the review of counterfeit banknotes (securities), as counterfeits themselves are material evidence in criminal proceedings. The review should be carried out with the involvement of a specialist, as in the description of the banknotes (or securities) requires knowledge of specific terms and various features. During the investigation of this type of crime, most often, there may be grounds for a search, both at the place of residence and at the place of work of the suspect, as well as other places (objects) belonging to him or his relatives. Emphasis is placed on what is to be seized during the search. An investigative experiment may be conducted to identify a person suspected of committing a crime with the ability to make counterfeit banknotes. During certain investigative actions in the investigation of criminal proceedings related to counterfeiting of Ukrainian banknotes, it is important for the investigator to organize cooperation with forensic units to obtain advice on qualified and professional inspection, detection, fixation, removal, packaging and storage of objects and traces, which have probative value. When investigating crimes related to counterfeiting banknotes of Ukraine and other states, investigators need to prove the circumstances of the crime; an exemplary list of circumstances to be proved is given. Indicate the directions of forensic examination (examination of materials, substances and products, biological examination, dactyloscopic examination, trasological examination) in the investigation of crimes related to counterfeiting banknotes of Ukraine and other countries.

Keywords: counterfeit banknotes, forensic examinations of documents, investigative actions, crime scene inspection, investigative experiment.

Постановка проблеми. Останнім часом експертна практика показує, що знижується кількість призначень судами або слідчими органів внутрішніх справ України судово-технічних експертиз документів під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків України. Це пов'язано з декількома проблемами, одна з яких, це те, що слідчі органи були під час реформування діяльності МВС України в більшості укомплектовані молодими співробітниками поліції, які в своїй практичній роботі можуть стикнутися з деякими проблемними питаннями під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків України та інших держав. Як показало опитування молодих спів-

робітників слідчих підрозділів Національної поліції, труднощі виникають під час огляду місць подій при розслідуванні злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків. Виникає необхідність для більш кваліфікованого та професійного огляду, виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження предметів та слідів, які мають доказове значення, запрошувати фахівця – спеціаліста криміналіста, який володіє знанням у способах підробки грошових знаків та цінних паперів та для безпосереднього виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження об'єктів, які вилучаються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення питань, пов'язаних з проведенням

окремих слідчих дій при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підrobкою грошових знаків України, зверталися такі українські фахівці як С.Ю. Петряев, О.В. Воробей та закордонні Б.С. Болотський, П.К. Кривошеїн, С.Ш. Ахмедова, С.Є Казакова, Т.О. Беева.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час проведення окремих слідчих дій при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підrobкою грошових знаків України, слідчому важливо організувати взаємодію з експертно-криміналістичними підрозділами для отримання консультації з кваліфікованого та професійного огляду, виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження предметів та слідів, які мають доказове значення.

Мета статті. При розслідуванні слідчими злочинів, пов'язаних з підrobкою грошових знаків України та інших держав, виникає необхідність доведення обставин злочину; наведений приблизний перелік обставин, які підлягають доказуванню. Вказати напрями судової експертизи (експертиза матеріалів, речовин та виробів, біологічна експертиза, дактилоскопічна експертиза, трасологічна експертиза) при дослідженні слідчими злочинів, пов'язаних з підrobкою грошових знаків України та інших держав.

Виклад основного матеріалу. Фальшивомонетництво у теперішній час залишається однією з серйозних проблем та відноситься до пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів.

Слово «фальшивомонетництво» має походження від латинського «*falsus*», що означає «помилковий, хибний, підrobлений» і «*moneta*» – «критерій, стандарт». Суспільна небезпека даного виду злочинів, очевидна і полягає в тому, що дане діяння посягає на основи фінансової стійкості та економічної безпеки України, встановлений порядок обігу грошових коштів, повноцінне функціонування різних ринкових інститутів держави.

Також, цей вид злочину відноситься до злочинів міжнародного характеру, бо він підриває кредитно-грошову систему та фінансову політику, спричиняє збитки інтересів інших держав світу. Зростаючі труднощі в економіці та розбалансованість споживчого ринку приводять до значного росту злочинності.

Певне занепокоєння викликають статистичні дані, що свідчать про постійне зростання в Україні кількості злочинів, пов'язаних з виготовленням та збутом підrobлених грошових знаків, але відбувається значне зниження зареєстрованих кримінальних проваджень. Із зареєстрованих кримінальних проваджень до суду направляється все менша кількість проваджень. В Україні, у 2019 році з обігу вилучено на 40% менш фальшивих грошей, ніж у 2017–2018 роках.

Спостерігається безперервне удосконалення способів учинення фальшивомонетництва та зростання професійного рівня і кваліфікації злочинців, що вимагає належного науково-обґрунтованого інформаційного забезпечення слідчих і оперативних підрозділів, широкого використання спеціальних знань для виявлення та розслідування цієї категорії злочинів.

У ході вирішення питання про порушення кримінальних проваджень за фактом виявлення злочинної діяльності фальшивомонетників з по-

чатку розслідування і в процесі слідства виникають різноманітні і специфічні криміналістичні ситуації. Вдала оцінка цих ситуацій має важливе значення для орієнтації слідства на прийняття оптимальних процесуальних і криміналістичних рішень і вибір шляхів та засобів подальшого розслідування.

При розслідуванні вказаного состава злочину підлягають доведенню такі обставини:

- Чи був сам факт виготовлення підrobлених грошей, цінних паперів з метою збуту, якщо так, то в якому розмірі і ким;
- Хто конкретно, в якій кількості, де і які грошові знаки або цінні папери підrobляли;
- Можливі способи виготовлення;
- Які інструменти, сировину і матеріали використовувалися при підrobці, хто був джерелом їх отримання;
- Місце зберігання підrobлених грошей;
- Хто і яким чином здійснював збут підrobлених грошей;
- Чи була обізнана особа, яка здійснювала збут, що дані грошові знаки (цінні папери) фальшиві;
- Загальних розмір збутих підrobлених грошових знаків;
- Чи є особи, яким було достовірно відомо про скоєння або приготування до скоєння злочину, фактах підrobки і збуту фальшивок, але вони не повідомили про це в правоохоронні органи;
- Можливі причини і умови, які сприяли вчиненню злочину.

Зрозуміло, що наведений перелік обставин підлягають доведенню, і він є приблизним. Будь-яке з обставин може бути більш детально вивчено, а перелік запитань доповнений в залежності від специфіки конкретного кримінального провадження. Перелічені обставини можуть бути встановлені за допомогою виконання наступних окремих слідчих дій.

Однією з важливих слідчих дій при розкритті та розслідуванні цього виду злочину є огляд підrobлених грошових знаків (цінних паперів), оскільки самі підrobки є речовими доказами по кримінальному провадженню. Огляд доцільно проводити із залученням фахівця, так як при описі самих грошових знаків (або цінних паперів) необхідне знання специфічних термінів і різних ознак. Сам грошовий знак повинен бути сфотографований і долучений до кримінального провадження. Огляд підrobлених грошових знаків повинен включати до себе аналіз усіх елементів захисту грошових знаків, які вивчаються, колір, розмір та ін., зіставлення фальшивих зі справжніми банкнотами і з довідковими даними; необхідне застосування засобів криміналістичної техніки. При огляді грошових знаків, які викликали сумніви у своїй справжності, необхідно встановити ознаки, які вказують підrobку, звернути увагу на матеріали з яких виготовлена банкнота, а також по можливості встановити пристосування, пристрої, технічні засоби, які могли при цьому використовуватися. Ця вся інформація потрібна слідчому, для встановлення джерела походження підrobлених грошових знаків, а також при проведенні оглядів та обшуків.

Не виключена можливість виявлення на поверхні грошових знаків чи цінних паперів потожирових (невидимих) відбитків пальців. Такі

сліди виявляються рідко, оскільки гроші проходять через багато рук. Крім того, досвідчені злочинці вживають заходи для того, щоб на виготовлених ними підроблених грошових знаках не залишалось відбитків пальців. Тому, грошові знаки чи цінні папери, які викликали сумніви у справжності, слід оглядати з дотриманням необхідних заходів безпеки, щоб не пошкодити наявні на них сліди рук і не залишити своїх відбитків пальців.

Сам огляд не може замінити проведення експертизи, відповідно, при складанні протоколу не можуть робитися висновки про походження підробленого грошового знаку.

Під час огляду паперових грошових знаків у протоколі повинні бути зазначені такі особливості як: номінал грошового знаку; номер, серія та рік випуску грошового знаку; властивості паперу – його щільність та колір; наявність водяних знаків, їх особливості та локалізація (або їх відсутність); особливості зображень на лицьовому та зворотному боці; наявність захисної сітки (або її відсутність), металізованої стрічки (або її відсутності) та інших можливих захисних ознак, їх особливості; наявність сторонніх (які не відносяться до зображення грошового знаку) поміток, слідів папілярних узорів, пошкоджень паперу та іншого, із зазначенням відповідно їх локалізації.

Найчастіше, підробку не відразу вдається розпізнати, внаслідок чого підроблені грошові знаки потрапляють в обіг на території України. У зв'язку з цим, особа, яка надає до сплати фальшивих грошовий знак, може і не бути злочинцем. Відповідно до ст. 199 КПК, якщо все-таки існують підстави підозрювати затриманого в умисному збуті підроблених грошових знаків або ж їх виготовленні, то повинен бути проведений особистий обшук підозрюваного.

По кримінальним провадженням відносно виготовлення, зберігання, придбання, перевезення пересилання, ввезення в Україну з метою збуту підроблених грошей, державних цінних паперів або білети державної лотереї, обшук є одним з найважливіших джерел отримання інформації про злочин і його повторність, про особу та осіб, які його вчинили [1, с. 116]. При проведенні обшуку, необхідно звернути увагу на зберігання підроблених грошових знаків та справжніх – зберігалися чи ті й з іншими разом або окремо. Окреме зберігання ставить під сумнів пояснення підозрюваного про те, що він міг отримати фальшиві гроші від третьої особи у вигляді речти при купівлі будь чого та він не розпізнав підробку. Результати особистого обшуку, а саме, кількість як справжніх так і підроблених грошових знаків вносяться до протоколу обшуку із зазначенням різноманітних індивідуальних ознак.

Під час розслідування цього виду злочину, частіше за все, можуть з'явитися підстави проведення обшуку, як за місцем проживання, так і за місцем роботи підозрюваного, а так само інших місць (об'єктів), що належать йому або його родичам. При проведенні обшуку, проводиться пошук наступних речових доказів:

- підроблені грошові знаки, а також справжні грошові знаки, які використовувалися для виготовлення фальшивих;

- різноманітні пластини, кліше, нумератори, літографські камені, валики для прокатування,

літографські літери та набори, принтери, сканери, персональні комп'ютери, різноманітне поліграфічне обладнання, гравіювальні інструменти та копіювальна-розмножувальна техніка;

- нарізаний по формату грошових знаків папір;
- хімічні реактиви, розчинники, туш, лак, фарби, клей, кислоти;

- інформація, яка підтверджує злочинну діяльність, що знаходиться, як на паперових, так і на електронних носіях.

У силу специфіки злочинів, пов'язаних з підробленими грошовими знаками, обшук найчастіше здійснюється в якості невідкладної початкової слідчої дії, а вже після нього проводиться безпосередньо огляд місця події.

Під час огляду місця події виявляються сліди злочинної діяльності підозрюваного. Метою огляду місця події є не тільки виявлення, фіксація та вилучення слідів злочину, але й зробити, на підставі огляду місця злочину, достовірні висновки про злочинця та використання результатів огляду місця події у розкритті та розслідуванні всіх епізодів злочинної діяльності особи.

Особливі зусилля слідчих у процесі огляду місця події в справах про фальшивомонетництво повинні бути спрямовані на пошук комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки. Такий вид огляду проводиться за участі спеціаліста у галузі інформатики та обчислювальної техніки.

Для більш кваліфікованого та професійного огляду, виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження предметів та слідів, які мають доказове значення, є потреба та необхідність на місце злочину запрошувати фахівця – спеціаліста криміналіста, який володіє знанням у сферах підробки грошових знаків і цінних паперів та для безпосереднього виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження цих об'єктів.

Всі дії фахівця при огляді місця скоєння злочину освітлюються слідчим у протоколі. Коли фахівець доклав зусилля, необхідне для збереження об'єктів, треба зафіксувати їх загальний вигляд, описати у протоколі огляду місця події, сфотографувати та упакувати.

З метою виявлення у особи навичок до виготовлення фальшивих грошових знаків може бути проведено слідчий експеримент.

Слідчий експеримент дозволяє впевнитися у можливості виготовлення фальшивих грошових знаків і цінних паперів в умовах, зазначених підозрюваним (або обвинуваченим), можливості виготовлення банкнот за допомогою засобів, сировини (паперу, фарб та ін.) та обладнання (принтерів, сканерів, персональних комп'ютерів), які були вилучені в ході огляду місця події та розслідування.

Судово-технічні експертизи по справам даної категорії проводяться судовими експертами науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України. Це обумовлено тим, що дослідження підроблених грошових знаків носить, як правило, комплексний характер, тобто, необхідне використання спеціальних знань не тільки експертів-криміналістів з технічної експертизи документів, але і експертів-криміналістів з експертизи матеріалів, речовин та виробів, та й фахівців інших галузей знань. Судова технічна експертиза документів до волі часто виступає в якості ефективного засобу встановлення

обставин справи. Вона дозволяє використовувати у процесі розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень весь арсенал сучасних науково-технічних засобів і є основним каналом впровадження в судово-слідчу практику останніх досягнень науково-технічного прогресу.

Об'єкти, які надаються на експертне дослідження, повинні надаватися у тому вигляді, в якому вони були вилучені. Як показує практика, в першу чергу, необхідно встановити, чи не надходили раніше аналогічні грошові знаки. Також, має сенс призначення дактилоскопічних та трасологічних судових експертиз. Під час призначення судово-технічних експертиз документів у рамках кримінальних проваджень, пов'язаних з підrobкою грошових знаків, слідчому важливо організувати взаємодію з експертно-криміналістичними підрозділами, спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому не тільки виявити й професійно грамотно зафіксувати сліди злочину, але й встановити по цим слідам індивідуальні, неповторні, стійкі ознаки і властивості людини, що їх залишила, також наряддя злочину.

У процесі розслідування можуть виникнути питання, пов'язані не тільки з дослідженням різноманітних матеріалів (фарб, клею, тонерів, паперу та ін.), а також пристосувань та технічних засобів. У цьому разі, долучають не тільки судового експерта-хіміка, а також спеціаліста у сфері поліграфії. В залежності від обставин по конкретному кримінальному провадженню може бути призначені судові експертизи по іншим видам досліджень, наприклад, призначення судової біологічної експертизи (по виявленню ДНД-профілю, особи (або осіб), які були причетні до скоєння злочину). З огляду на багатопрофільність і особливу специфіку досліджень, які проводяться при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з фальшивомонетництвом, доцільний комплексний підхід до їх проведення. Відповідно, комплексне дослідження може проводитися фахівцями різного профілю, одночасно або послідовного у вигляді ряду експертиз. Наприклад, питання «Чи відповідають грошові знаки України, які надані на дослідження, аналогічним грошовим знакам, які знаходяться в офіційному обігу на території України?», знаходиться в компетенції судового експерта-криміналіста. Коли питання стосуються матеріалів, з яких виготовлений досліджуваний грошовий знак, то це питання вже буде вирішуватися судовим експертом-хіміком. Тільки комплексний підхід до рішення зазначених питань може сприяти найбільш повному експертному дослідженню грошових знаків, які викликали сумніви у своїй справжності. Експертизою матеріалів документів устанавлюються рід та вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виготовлявся грошовий знак та цінні папери (папір, барвники, клейкі речовини та інше), а також їх спільна (різна) родова (групова) належність.

Під час розслідування злочинів цієї категорії також можуть призначатися й такі судові експертизи: трасологічна (у разі виявлення та за необхідністю дослідження слідів людини, транспортних засобів, рельєфних зображень на різних виробач, частин предмета тощо), комп'ютерно-технічна

(у разі виявлення комп'ютерно-технічних засобів, за допомогою яких, імовірно, виготовлялися фальшивки), почеркознавча (у разі виявлення рукописних чорнових записів).

Після виконання експертного дослідження судовим експертом виставляється картка з інформацією про підроблений грошовий (-і) знак (-и) до обласної картотеки, яка є частиною центральної картотеки підроблених грошових знаків та цінних паперів Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України під назвою «АРМ «ТДОД»». До 5-го числа кожного наступного місяця ця інформація (про підроблений грошовий (-і) знак (-и)) надається до центральної картотеки підроблених грошових знаків та цінних паперів ДНДЕКЦ МВС. Вказаний криміналістичний облік (його діяльність відповідає нормативним актам МВС України) має на меті об'єднати в собі інформацію про підроблені грошові знаки, які вилучалися з обігу зі всієї території України співробітниками різних правоохоронних органів. Слідчому судді або слідчому органів внутрішніх справ з метою отримання відповіді на питання: «Чи надходили раніше на дослідження грошові знаки, що мають з наданими на дослідження грошовими знаками загальне походження?» необхідно організувати перевірку грошового знаку за обліками підроблених грошових знаків.

У разі позитивного результату, слідчим, який розслідує кримінальне провадження, необхідно надати в розпорядження судового експерта грошові знаки (по іншим кримінальним провадженням), які мають ймовірне спільне походження з наданим на дослідження грошовим знаком. Також, при зверненні до інформаційної картотеки, можна з'ясувати:

- чи досліджувалися раніше аналогічні грошові знаки;
- встановлена чи ні особа по справі з фальшивомонетництва;
- чи є в зареєстрованому переліку аналогічні за сукупністю певних ознак підроблені грошові знаки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, слід зробити висновок про те, що варто акцентувати увагу на тому, що основні проблеми, які виникають на етапі слідчої перевірки за повідомленням про злочин та на стадії порушення кримінального провадження відносно виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту підроблених грошей, державних цінних паперів або білетів державної лотереї, пов'язані з неефективним використанням спеціальних знань, недостатньою взаємодією слідчого із судовими експертами, які будуть проводити судово-технічні експертизи. Практика свідчить, що слідчі дії проводяться без залучення судових експертів, це призводить до втрати важливих доказів у кримінальних провадженнях. Таким чином, реальне поліпшення якості розслідування фальшивомонетництва можливе за умови залучення до провадження слідчих дій із метою виявлення, фіксації, вилучення та дослідження матеріальних об'єктів відповідних спеціалістів та судових експертів, які при огляді місця події застосовують останні сучасні науково-технічні засоби.

Протиправній діяльності фальшивомонетників має протистояти високо-організована діяльність правоохоронних органів з використанням спеціальних знань у відомих кримінальному судочинству формах.

Особливого значення дане положення набуло в останнє десятиліття, коли фальшивомо-

нетники все частіше вдаються до способів, заснованих на можливостях сучасних технологій та комп'ютерної техніки. Зазначене вимагає використання для виявлення та розслідування таких злочинів спеціальних знань не тільки криміналістики, але й інших галузей науки і техніки.

Список літератури:

1. Болотский Б.С. Фальшивые деньги (фальшивомонетничество) / за ред. проф. В.Д. Ларычева. Москва : Экзамен, 2002. 325 с.

References:

1. Bolotskiy, B.S. (2002). *Falshivye dengi (falshivomonetnichestvo)* [Counterfeit money (counterfeiting)]. Moscow: Exam. (in Russian)